

Gazawat urşy / Harby töleg

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 21 январа, 2025

Gazawat urşy / Harby töleg HARBY TÖLEG

Ýomutlar düýbünden derbi-dagyn edilip, olaryň köp sanly mallary olja alyndy. Gyşa niýetläp basyp goýan bugdaýlary, azyk önümleri ýok edildi. Ýaşayan obalarynyň ýerinde bolsa diňe kül üýşmekleri galdy. Ýörişiň dowamynda obalaryna dolanmagy we boýun egmegi hyýallaryna-da getiemezlikleri olaryň tekepbir ruhunyň mizemändigini görkezýärdi. Olar tä Kaufman Buharanyň üsti bilen Daşkende tarap ýola düşýänça birnäçe hepde çölüň içinde entäp, itiň gününü gördüler. Men Ýewropa ugramazymyň öň ýany ýomutlaryň öz goňsulary bolan özbekleriň üstüne çozup, ruslaryň ýetiren zyýanynyň belli bir böleginiň öwezini dolýançalar talandyklaryny eşitdim. Ýöne şondada olaryň Kaspiniň kenarynda, Etrekde ýaşayan teke türkmenlerine özlerini tekeleriň ýurduna kabul edilmegini sorap, öz ilçilerini ýollandyklaryny gürrüň berdi. Tekeler eger ýomutlar olara raýat bolmaga boýun bolsalar, olar üçin Kaspiniň kenarynyň we Etregiň gapysynyň açykdygyny aýdypdyrlar... Kaufmanyň maňa aýdan zatlary çyn bolanlygynda, ýomutlaryň iň bolmanda az sanlysynyň ol ýerik göçüp gidendigine ynanýaryn.

Kaufman goş ýazdyrandan soň, Hywa türkmenleriniň beýleki tireleriniň bir hepdäniň içinde harby töleg tölemeklerini talap etdi. Eger olar aýdylany etmeseler, ýomutlaryň gününe duçar boljakdyklaryny duýdurdy. Olar Kaufmanyň üstüne öz serdarlaryny iberip, harby töleg tölejekdiklerini, ýöne berlen möhleti uzaltmagy soradylar. Kaufman tölegiň möhletini 14 güne çenli uzaltdy.

Türkmenler her öýden 15 tylla ýa-da 4 funt sterling we 1 şilling ýygnamalydylar. Garajalar bolsa, her öýden 20 tylla ýa-da 5 funt sterling bilen 7 şilling tölemäge borçly edildi. Türkmen tireleriniň tölemeli salgytlary jemi 42.500 funt sterlinge barabardy. Bu san nemesleriň fransuzlardan ýygnan

salgydyndanam köpdi. Onuňam üstesine türkmenler fransuzlardan has garyp ýaşaýardylar.

Birki günde türkmenler bahasy birnäçe müň manada barabar bolan kümüş pullary, bilezikleri we başga şaý-sepleri iberipdirler.

Birnäçe günden soň berkitmämizde geb galdyran waka boldy. Türkmenler pullaey bolmansoň, atlaryny, düýelerini, halyalaryny yetmezlerini dolmak üçin äkeldiler. Getiren zatlaryny olar biziň ofiserlerimize gymmat bahadan satyp başladylar. Ruslaryň köpüsi ajaýyp türkmen atlarynyň ölemen aşygydy. Ol atlar geçen söweşlerde özlerini görkezip bilipdiler. Onuňam üstesine-de olaryň ýekejesinem ele salmak başartmandy. Türkmenler bu gezegem satmak üçin ýa-ha ýaramaz atlaryny getiripdirler, ýa-da olaryň aty ýomutlaryňkyça ýokdy. Olaryň getiren atlarynyň insiz döşi, edil towşanlaryňky ýaly ýerleşen aýagy, ullakan kelleleridir gulaklary, inçeden uzyn guýruklary bardy. Ýallary bolsa ýok diýen ýalydy. Leytenant Stam Hywa ýörişinde ele salnan ata seredip, türkmenleriň atynyň tohumynyň zaýalanandygyny, hatda olaryb gyrgyzlaryňkyça-da ýokdugyny aýtdy. Men onuň hakyky türkmen atyny görmändigine kepilem geçip biljek. Türkmenler öz atlaryny aňsat-aňsat satmaýarlar... Türkmenler getiren atlarynhmy ruslara örän gowy bahadan, ýagny 20 funt sterlingden 50 funt sterlinge çenli bahadan satdylar. Olaryň getiren halyalarynam höwes bilen satyn alýardylar. Ýogsam olja alnan haly öňem az dälidi. Iň ýaman ýerem türkmenler halyalaryny örän gymmat bahalaýardylar. 4 ýard uzynlygy, 2 ýard ini bolan halylaryň bahasy 4 funt sterlingden 5 funt sterlinge çenlidi. Iň gyzykly ýerem türkmenler aýdýan bahalaryndan bir köpügem aşak düşmeýärdiler. Isleseň-ä aýdylan baha satyn al, islemeseňem öz ýoluň bilen gidiber.

Bu halylary türkmen aýallary dokaýar. Munuň ýaly nepis halylara başga ýerde aňsat duşmarsyňyz. Her maşgalanyň hiç hili üýtgeşiklere sezewar bolman nesilden nesile geçip gelýän öz nusgasy bar. Halylar gyzyldyr ak reňkli ýüňden dokalyp, olaryň käbir yerinden inçejik ýaşyl we goňur zolaklar geçýär. Olaryň ömürem ýyrtyljak gümany ýok.

Näçe geň görseňem, harby tölegiň agramlysyny aýallar töledi.

Her bir türkmen aýalynyň kümüşden ýasalan bilezigi, monjugy, bilezigi, ildirgiçleri, gupbasy bolýar. Türkmenleriň atlaryndan başga esasy baýlygy şol şaý-seplerinden ybaratdyr. Kaufman şaý-sepleriň her funtuny 25 manatdan satyn aldy. Olar durşuna kümüşden bolup, ussat zergäriň elinden çykan zatlardy. Olaryň agramy-da ep-esli bardy. Iki bilezik bir funtdanam agyrdy. Olar ýukadan inli bolup, «C» harpyny ýa-da salýardy. Özlerem köplenç gyzyň çäýylan we maşat gaşlydy.

Ruslarub doýmaz-dolmaz nebsini kanagatlandyrmak üçin türkmen aýallarynyň ýüregi gyýlandyr...

Ofiserler tarapyndan düzülen komissiýa 10 günläp kümüşleriň agramyny çekip, olara baha kesmek bilen meşgul boldy. Olar her gün ertirden aňşama galman işlediler.

Kaufmanyň bellän möhletine çenli ýygnaýmaly salgydyň diňe ýarsyna golaýy, ýagny 20 müň funt sterling kabul edilip alyndy. Türkmenleriň beýle uly mukdardaky salgydy näçe jan çekselerem gysga wagtyň içinde ýygnaý bilmejekdiklerine gözi ýeten Kaufman galan 22 müň 500 funt sterlingi indiki ýyl ýygnaýmak makul bildi.

Türkmenler beýle uly mukdardaky salgydy göwünjeňlik bilen beräýenlerinde hem birnäçe hepdäniň içinde ýygnaý bilmejekdikleri göze görnüp durdy. Goşuna bolsa 1-nji sentýabra çenli, heniz sowuk düşmäňkä çöllügiň içi bilen Buharanyň üstünden geçip, Daşkende tarap ýola düşmek hökmandy. Dogrudanam, türkmenler uly möçberdäki salgydy ýygnaýmak kyndy. Pul ýetmezçiginden başga-da, her öýden näçeräk salgyt ýygnaýalydygyny hem anyklamalydy. Öň aýdyp geçişim ýaly, türkmenleriň öz döwleti ýokdy. Olarda her öý üçin salgydy kesgitlep, tölemäge mejbur eder ýaly hiç kim ýa häkimiýet ýokdy. Olar ömür salgyt diýlen zady töläp görmänsoňlar, her hojalygyň näçeräk salgyt tölemelidigini, ony kesgitlemek üçin näme etmelidigini bilmeýärdiler. Salgydyň möçberi uly bolansoň ýerli salgyt ýygnaýjylar guramasyny döretmek hökmandy. Kaufman olaryň ýaşulylaryna kömek bermek maksady bilen şular ýaly ýagdaýlarda näme etmelidigi barada görkezme berişdirýärdi. Kaufman olara salgydy her öýde näçe sygryň, goýnuň, atyň, düýäniň bardygyny hasaplap, soňa görä ýygnaýmagy maslahat

berdi. Emma ony türkmenlere düşündirmek kyndy. Olar kimiň maly köp bolsa, şonuň pulunyň azdygyny, şoňa görä-de olaryň köp mukdarda pul töläp bilmejekdiklerini, pully adamlaryň bolsa pullaryny ýygnap goýup, umumy bähbit pul tölemekden boýun towlaýandyklaryny aýdýardylar. Kaufman olara pulsuz adamlaryň pullulardan karz alyp, indiki ýyl onuň ýerine sygyr ýa-da goýun berseler has amatly boljagyny düşündirjek bolýardy. Ol ýaşululara puly hemmeleriň gatnaşmagynda karz almagy maslahat berdi. Gepiň gysgasy ol türkmenlere milli bergini tölemek üçin öz guramalaryny döretmelidiklerini düşündirjek bolup, elinden gelenini etdi. Emma bu zatlar türkmenlere geňdi. Şonuň üçinem Kaufman olaryň öz aladalaryny özleriniň çözmelidigini aýdyp, ara goşulmagyny bes etdi...

(dowamy bar)...

Iňlis dilinden terjime eden: Ýazgylyç ÇARYÝEW. Taryhy makalalar